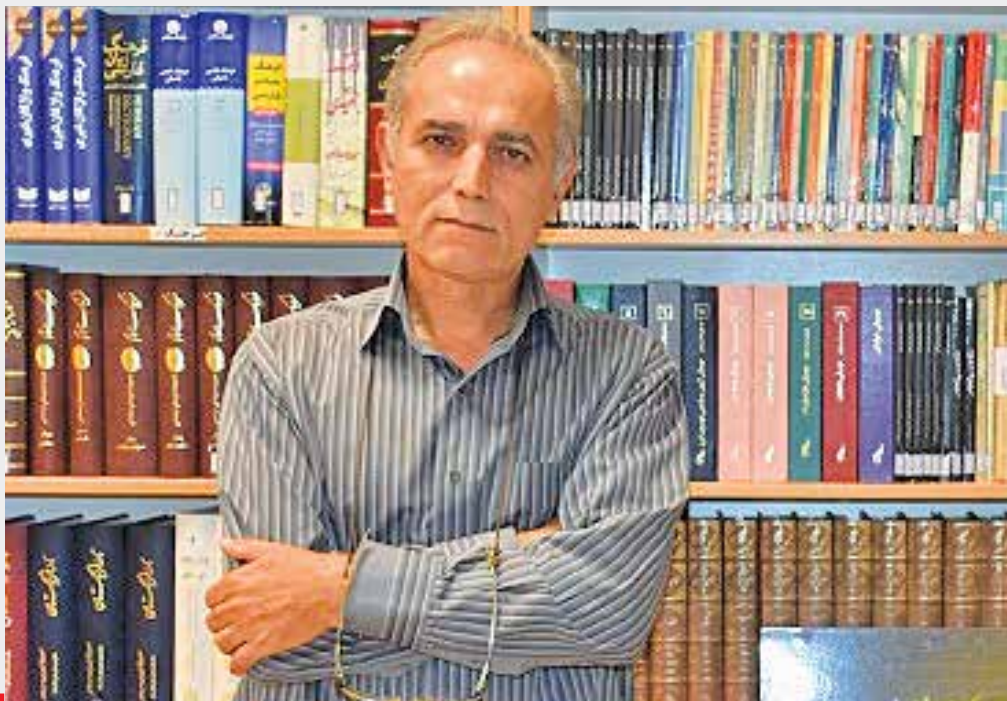

گفت و گو با جهانگیر نصری اشرفی قوم شناس و قوم موسیقی شناس در خصوص موسیقی مذهبی و ماه محرم

موسیقی مذهبی بخشی مهم از پیکره فرهنگ یک کشور است

نداسجانی
 خبرنگار

موسیقی مذهبی قدمتی طولانی در بین مردم دارد. این موسیقی همراه با آیین همراه بوده و طی سال ها با مردم پیوند عمیق برقرار کرده است به طوری که نمی توان آیین یا مراسم مذهبی را پیدا کرد که با موسیقی همراه نباشد. این روزها شاید تغییراتی در موسیقی مذهبی به دلیل سلیقه مردم اعمال شده باشد و باید گفت که سلیقه جامعه موجب شده این موسیقی هم دستخوش تغییرات قرار بگیرد و اغلب آثاری که تولید می شوند با نگاه جامعه امروز برآور می شود. جهانگیر نصری اشرفی قوم شناس و قوم موسیقی شناس در خصوص ساختار و جایگاه این موسیقی گفت وگویی با «ایران» داشته که در ادامه می خوانید:

■ در ابتدا در خصوص جایگاه موسیقی مذهبی در ماه محرم و ویژگی های آن بگویید؟

اگر بخواهیم طی سال های اخیر در رابطه با رشد موسیقی مذهبی در ایران سخن بگوییم بیشتر باید از رشد کمی آن صحبت شود چرا که اساسا نه در زمینه لحن، نه در رابطه با ادبیات موسیقی مذهبی و از این گذشته فضاهای مذهبی که بخش مهمی از ظرفیت های موسیقی مذهبی است، اتفاق کیفی خوبی صورت نگرفته است. اساساً موسیقی مذهبی بخشی مهم از پیکره فرهنگ یک کشور به شمار می آید و فرهنگ هم در بستر زمینه هایی رشد می کند که از یک سو سر در تعاملات فرهنگ تاریخی دارد و از سوی دیگر متأثر از همه شئون اجتماعی روز است. در حقیقت هرچه بستر و زمینه های تعاملات اجتماعی متوازن و عقلانی تر باشد، عناصر و پدیده های فرهنگی که موسیقی مذهبی هم بخشی از آن به شمار می آید، شکوفایی و کارکرد مؤثرتری دارند.

واقعیت این است که موسیقی مذهبی در سال های اخیر بیشتر کارکرد و بازتاب سیاسی داشته و وجه قدسی و کارکرد معنوی و اخلاقی آن که بخش مهمی از ارزش های روحانی و درونی موسیقی مذهبی است کم تر ظهور و بروز یافته است. اساساً پدیده ها و عناصر مذهبی از جمله موسیقی قوام دهنده روح جمعی جامعه و عامل مهم آرامش درونی یکپاک افراد در گروه های مختلف خانوادگی، اجتماعی، روستایی، شهری و بالاخره ملی است.

چنانچه موسیقی مذهبی بتواند چنین ارزش هایی را به ظهور برساند که بخشی از ظرفیت های منحصر به فرد این هنر آیینی است، در درجه اول باید بازاری ها و ارکان تشکیل دهنده آن آشنا باشند و بتوانند با مردم جامعه و گروه های استفاده کننده رابطه ای مألوف، باطنی و صمیمی برقرار کنند. در این صورت لحن، اشعار و دیگر عناصر میدانی اجرای موسیقی مذهبی می باید پیوند تاریخی با مخاطبان خود داشته و به جای تأثیرات و هیجانات آنی و کاذب، تأثیربخشی درونی و دراز مدت بر مخاطب داشته باشد. در هر حال ایام مذهبی بویژه ایام سوگاری در ایران سنت و عاداتی مألوف است. سؤال این است، این سنت که بخش مهم عناصر تشکیل دهنده آن، هنر موسیقی، ادبیات، سخنوری و ظرفیت های روایتی آن است آیا می تواند آرامش و سبکباری را که محصول طبیعی مناسک و مراسم مذهبی است به جامعه منتقل کند؟ بحث من آرامش و سبکباری ماندگار و مداوم است. قابلیت هایی که همه مراسم و مناسک مذهبی در طول تاریخ اجتماعی بشر یا خود داشته و دارند. آیا این قابلیت ها اعم از آرامش، سبکباری و ایجاد روح جمعی اجتماعی و نه گروهی که طبیعتاً باید از طریق لحن، ادبیات و بویژه روایتگر فضاهای قدسی ایجاد شود، حاصل می شود یا تنها بار التهاب و هیجان سطحی و زودگذر و فاقد بار باطنی است؟ این پرسش ها و تأمل پیرامون آن پاسخ لازم را با خود به همراه دارد.

■ برای این اساس ساختار و اساس موسیقی ماه محرم چیست؟

بازتاب شکلی و ساختاری انواع مراسم و مناسک مذهبی در همه جهان به سه عنصر صدا، حرکت و سکوت و تأمل وابسته است. مراسم مذهبی ماه محرم نیز در بازتاب بیرونی خود از همین سه عنصر شکل گرفته و انعکاس می یابد. بدیهی است عنصر صدا در مراسم مذهبی ماه محرم که اکنون مورد بحث شما است شامل

لحن های ملودیک و صداهای موزون و غیرموزون است. اما فراموش نشود چه در صداهای ملودیک و چه در صداهای غیر ملودیک ولی موزون ادبیات و شعر رکن اساسی است و انتقال دهنده بخش بزرگی از پیام هر گونه مراسم و مناسک مذهبی از جمله مراسم ماه محرم است. طبیعی است چه لحن و چه ادبیات در مراسم مذهبی از دل سنت های ادبی و هنری یک جامعه بر می خیزد همان طور که مراسم مذهبی و باورمندی آن نیز از دورن سنت های نهادینه شده و تاریخی شکل گرفته است. بنابراین پیوسته بخش مهمی از موسیقی و ادبیات مراسم ماه محرم از همان فرهنگ تاریخی و مردمی گرفته شد که شکل گیری این مناسک حاصل باورمندی و نگاه قدسی آنها به همه ملت ها و اقوام صادق است. بنابراین و با توجه به مسائل بدیهی یاد شده در پاسخ به پرسش شما باید گفت که موسیقی، ادبیات، روایت و روایتگر و نیز صحنه و فضای اجرای مراسم ماه محرم نه از آسمان آمده و نه از اعماق زمین. نه از شرق الهام گرفته شد و نه از غرب، طبیعی است این عناصر از دل فرهنگ ایرانی بیرون آمده و به وام گرفته شد و رفته رفته، به بخشی ثابت و نوستالژیک از پیکره مراسم ماه محرم تبدیل گردید. دست کم تا چند دهه پیشتر بخش قابل توجهی از موسیقی ماه محرم از سنت های موسیقی قومی به وام گرفته می شد. در جای جای ایران استفاده از لحن های موسیقی قومی و سود جستن از همه ظرفیت های موسیقی مردمی مشهود بود. از یزله ها و بیت ها در جنوب ایران و گازیوها در غرب و بخناری تا امیری ها و شرفشاهی ها در شمال ایران. در این میان همه سازهای حماسی و نظامی نیز مورد استفاده بود. با توجه به تاریخ و رویدادهای آغازین ماه محرم بجز آوازهای سوگ آمیز، موسیقی حماسی نیز بخشی از پیکره موسیقی ماه محرم را تشکیل می داد. از کرنا های گیلی، سنج ها و سنجک های اقوام مختلف تا دهل ها و انواع سازهای کوبه ای از خانواده طبل و دهل. بدیهی است ماهیت مراسم و روح باورمند و مذهبی آن رفته رفته به فرم های خاصی از موسیقی منتج شد که همه مردم یک قوم، آن را بخشی از این مراسم می دانند. این فرم و ساختار موسیقی اگرچه از پیکره موسیقی ملی و قومی ایران به وام گرفته شد ولی روابان و مرجع این موسیقی با ایجاد تغییراتی منطبق با روح دوگانه مراسم که شامل سوگ و حماسه است، به آن شکل و رنگی جدید بخشیدند.

این اتفاق در زمینه ادبیات و کلام نیز مشهود است. تقریباً همه ظرفیت های ادبیات و شعر مردمی و فولکلور و نیز استعداد ادبیات کلاسیک ساده سازی شده و مورد استفاده قرار گرفت. ساده سازی به این جهت که روایت های موسیقایی بتوانند با همه مردم کوچه و بازار، شهر و روستا و عامی و عالم به طور هماهنگ و یکسان ارتباطی حسی برقرار کنند. بنابراین دست کم تا نیم قرن پیشتر اساساً موسیقی محرم در همه مناطق ایران و در بین همه اقوام از ترکیب دو رپرتوار معمول در کشور تشکیل می شد. موسیقی ردیفی که از دوره قاجار در جایگاه موسیقی ملی قرار گرفت و نیز موسیقی قومی و برخی رپرتوارهای مربوط به اقوام. بدیهی است این ترکیب دوگانه در مراسم و موسیقی ماه محرم به دلیل تفاوت در موسیقی اقوام در مناطق مختلف متفاوت بوده و در هر منطقه رنگ و بوی بومی و قومی همان منطقه را داشت. علاوه بر دو رپرتوار یاد شده شماری از الحان که در اثر کاربردهای تاریخی و طولانی برای انواع دیگری از مناسک و مراسم مذهبی شیعیان

مورد استفاده بودند به رپرتوار ماه محرم افزوده شدند.

این گروه از الحان به دلیل دهه ها و شاید چند قرن استفاده مستمر در مناسک خاص مذهبی رفته رفته هویت مذهبی یافته و در گروه موسیقی آیینی مذهبی جای گرفتند. به طور نمونه آواز چاوشی یا چاوش خوانی که براساس مندرجات منابع حداقل طی دو سه قرن اخیر در مراسم سفر به اماکن مقدسه مورد استفاده بوده و هنوز هم به صورت پرانگنده این کارگرد را دارا است به یکی از لحن های مورد استفاده در ماه محرم تبدیل شد. هم در تعزیه خوانی ها و هم در برخی خرده مراسم ماه محرم چاوش خوانی آواز و لحنی شور انگیز به شمار می آید. علاوه بر این الحان دینی اعم از اذان گویی و تلاوت قرآن نیز در برخی نمایش ها، تظاهرات و تشریفات ماه محرم مورد استفاده است.

این مسأله نشان می دهد که مجریان و راویان در مراسم ماه محرم از همه ظرفیت های موسیقایی اعم از ملی، قومی، مذهبی و دینی سود می برند و از قابلیت این لحن ها در تأثیرگذاری بیشتر در مراسم و مناسک این ماه استفاده می کنند.

بازتاب شکلی و ساختاری

انواع مراسم و مناسک مذهبی

در همه جهان به سه عنصر

صدا، حرکت و سکوت و تأمل

وابسته است. مراسم مذهبی

ماه محرم نیز در بازتاب بیرونی

خود از همین سه عنصر شکل

گرفته و انعکاس می یابد

■ با این حساب وضعیت کنونی موسیقی در ماه محرم چگونه است؟

پیشتر یادآور شدم که در طول تاریخ موسیقی آیینی مذهبی ماه محرم به طور کلی از دو رپرتوار یا دو ساختار موسیقایی تشکیل می شد. گسترده ترین نوع موسیقی در مراسم، آیین ها و تظاهرات و تشریفات ماه محرم موسیقی ردیفی بود که با عناوین موسیقی ردیف دستگاهی، سنتی و گاه ملی نیز شناخته می شود. این موسیقی لحن های مشترک مراسم محرم در میان همه اقوام و طوایف شیعه در ایران بود. به طور طبیعی موسیقی قومی در هر منطقه بنابر قابلیت برخی لحن های بومی و قومی و هماهنگی آنها با روح و عوالم مراسم در اجرای نوحه ها و مرثیه ها و دیگر آوازهای محرم مورد استفاده قرار می گرفت بنابراین در اجرای مراسم محرم در هر منطقه شماری از الحانی که هماهنگ با حس و حال این مراسم بود مورد استفاده قرار می گرفت. در حقیقت موسیقی ردیفی و موسیقی قومی اساس موسیقی و لحن مراسم و شعائر ماه محرم را تشکیل می دادند. در این میان برخی الحان شناخته شده آیینی، مذهبی و دینی نیز در کنار دو رپرتوار فوق قرار می گرفت.

لازم به ذکر است، ادبیات و متن مورد استفاده در مراسم ماه محرم نیز از دو منبع ادبیات کلاسیک و ملی و نیز ادبیات مردمی و فولکلور سرچشمه می گرفت.

■ بخش موسیقی مردمی یا پاپ را چگونه تحلیل می کنید؟

طی پنج دهه گذشته موسیقی مرسوم به پاپ و انواع لحن هایی که هویت و منشأ آنها برای من ناشناخته است اصلی ترین لحن های مراسم ماه محرم هستند. داوری من این است که بخشی از روند این تغییر که شاید اهمیت کمتری از عوامل یاد سوی کلی جامعه به سوی فرهنگی جایگزینی است. فرهنگی که به عنوان پدیده ای اجتناب ناپذیر حاصل تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سراسر جهان و از جمله ایران است. اما عامل دیگر در این تغییر که شاید اهمیت کمتری از عوامل یاد شده نداشته باشد درک درست مسئولان امر از چگونگی شکل گیری و پیدایش و نیز عمومیت پدیده های هنری است. بویژه اینکه موسیقی ماه محرم وابسته به مهم ترین و پیچیده ترین مراسم مذهبی و فرهنگی در کشور ما است.

■ ضرورت نوآوری در موسیقی مذهبی چیست؟

اساساً هر گونه تغییر، پیشرفت و پسرقت در عرصه هنر بویژه هنر هایی که از درونمایه مذهبی برخوردار هستند، به تعاملات، قبض و بسط و مجموعه تحولات کلی یک جامعه مرتبط است. موسیقی آیینی و مذهبی پیوسته به سنت های فرهنگی و هنری وابسته اند چرا که اساساً شکل گیری و مضمون آنها از دل تاریخ سر برآورده است. بنابراین همان گونه که داستان، هویت و شخصیت آنها تاریخی است، به طور طبیعی بخشی از فرهنگ، هنر و زیباشناختی تاریخی یک ملت یا قوم را به دنبال دارد. در عین حال همان گونه که همه پدیده های تاریخی چه از نظر محتوایی و چه از حیثیت شکلی و فرم در روند تعاملات اجتماعی و گذر زمان در معرض تغییر قرار دارند پدیده های هنری از جمله پدیده هایی که در گروه هنر مذهبی رده بندی می شوند نیز از مقله تغییر استثناء نیستند. طبیعی است به همان میزان که میل به تحول و نوگرایی در شئون مختلف اجتماعی شکل می گیرد. هنر و هنر مذهبی نیز پوست اندازی کرده و نو می شود. البته هرگونه نوگرایی بویژه در زمینه هنر آیینی – مذهبی الزماً از وجهی مثبت برخوردار نیست همان گونه که همه اجزا سنت و هنر سنتی از بار منفی برخوردار نیستند. اگر نوگرایی به مفهوم ملحوظ نمودن دیدگاه های علمی، فکوره و هنرمندان و منطق یا کارگردهای مثبت اجتماعی باشد، قطعاً مفید خواهد بود. در هر حال نوگرایی مؤثر و مفید بیشتر محصول تعمیق و ژرفایابی اندیشه های اجتماعی است.

اولاً وقتی ما از نظارت بر امور هنری حرف می زنیم قبل از هر چیز باید ببینیم تعریف ما از ناظر چیست؟ می دانیم همه تولیدات هنری اعم از مذهبی و غیر مذهبی برآمده از روحیات، میزان کمال یافتگی و زیبا شناختی و قریحه فردی است. اساساً زایش پدیده های هنری حتی هنری چون سینما در اصل خود پدیده ای فردی است. حال چگونه فرد یا گروهی دیگر با نوع نگاه و احساسات متفاوت، میزان کمال یافتگی و علایق و سلاقی خاص خود می تواند در رابطه با پدیده ای هنری که متعلق به انسانی دیگر و ندیایی دیگر است صاحب نظر مطلق باشد. من بر این عقیده ام، نظر فنی، مصلحانه و همراهی کننده می تواند مفید باشد ولی نظارت بر آثار هنری از جمله آثار و پدیده های هنر مذهبی کاری اجتماعی است.

نگاهی به آثار شاخص موسیقی مذهبی که مورد استقبال قرار گرفته است

آواهای ماندگار

تولید آثار موسیقی مذهبی اگرچه اندک و معدود است اما در دوه دهه اخیر آثاری تولید و منتشر شدند که برخی از آنها از ارزش هنری و معنوی بسیاری برخوردار است؛ آثاری که همچنان شنیدنی است و تازگی دارد:

اهل ماتم

اهل ماتم، اثری است با مضمون موسیقی سوگواری بوشهر که به همت محسن شریفیان نوازنده نی انبان و پژوهشگر موسیقی ایران گردآوری و ضبط شده است. لازم به ذکر است در میان انواع موسیقی های سوگواری و عزاداری که در بین اقوام ایران مرسوم است، موسیقی مذهبی یا سوگواری بوشهر از قدمت، تنوع و زیبایی خاصی برخوردار است؛ موسیقی که همچنان در بین اهالی بوشهر زنده است و اجرا می شود. جالب است بدانید در شهرستان

بوشهر یکی از قدیمی ترین گزارش های عزاداری

مربوط به سال ۱۷۶۵ میلادی است. بندر بوشهر از نظر

تاریخی سابقه ای بسیار کهن و درخشان دارد، گزارش

راجع به برگزاری مراسم عزاداری و شبیه خوانی توسط

شیعیان در جزیره خارک است که توسط سروان

کارستن نیسور در تاریخ ۲۳ ژوئن ۱۷۶۵ میلادی

مشاهده شده و به ثبت رسیده است. اما در خصوص

آلبوم اهل ماتم باید بگویم این سوگواری ها که شامل

۴۵ قطعه است در دو سی دی ضبط و منتشر شده

است که شامل نوحه های عزاداری مردانه، چاوشی،

ذکر نوحه مراسم صبحدم، نوحه مراسم شام غریبان، لالایی علی اصغر، نوحه عزاداری زنانه و... است که آثاری از مرحوم جهانبخش کردی زاده، حمید گزی، مصطفی گراشی، مرحوم علی دشتی، حمزه قائدی، مرحوم باقر آرمی، غلام دوریه، سیدحسن حسینی و سیدباقر حسینی در این دوسی دی منتشر شده است. این آلبوم سال ۹۱ از سوی انتشارات ماهور منتشر شد. اوپیش از انتشار این آلبوم، طی سال های ۸۱ تا ۸۴ کتابی پژوهشی با عنوان «اهل ماتم» هم منتشر کرده است

نی نوا

«نی نوا» اثری مانا و ماندگار از حسین علیزاده نوازنده و موسیقیدان

شناخته شده ایران است که یکم مهر ماه سال ۱۳۴۲ از سوی مؤسسه

فرهنگی هنری ماهور پخش شد. نی نوا دومین کار ارکسترال حسین

علیزاده است، اثری که به نوعی شناسنامه این آهنگساز بزرگ محسوب

می شود و حتی موجب شد علیزاده در سطح بین المللی هم بتواند خود

را بیشتر بشناساند. این نوازنده پیشکسوت تا رة علاقه بسیاری به دستگاه نوا

داشت و این علاقه مندی و گرایش

موجب شد «نی نوا» را در این

دستگاه بنویسد و بعدها آن را با ارکستر

زهی ادغام کرد. با اینکه برداشت های

مختلفی از نی نوامی شود و برخی آن را

قطعه مذهبی هم در نظر می گیرند، اما

علیزاده تنها آن را نوعی خاطره نویسی

موسیقایی از سال های آغازین دهه

۱۳۴۰ در نظر می گیرد و ساخت

قطعه مذهبی را رد می کند و

در مصاحبه ای بیان داشته: «نی نوا آن ای است که ما همه حس ها

رامی توانیم درباره آن داشته باشیم، اگر می خواهند موضوع و حس

مبارزه امام حسین (ع) را به آن اطلاق کنند، من افتخار می کنم.» در این آلبوم، نی نقش

یک راوی را دارد و مصرع نخست از نی نامه مولوی، یکی از مواردی بوده که علیزاده از آن ایده

گرفته است. تکنوازی نی در این آلبوم توسط جمشید علیدینی انجام شده است.

خسوف

آلبوم موسیقی خسوف یکی از ارزنده ترین تولیدات موسیقی در زمینه موسیقی عاشورا است که مهر ماه سال ۸۵ به آهنگسازی محمد سعید شریفیان منتشر شد. این آلبوم در فاصله سال های ۷۸ تا ۷۵ ساخته شده و توسط ارکستر سمفونیک تهران و با همکاری نوازندگان و خوانندگان سی از ارکستر کراپوای رومانی به اجرا درآمد و بری ضبط این اثر از ارکستر فیلارمونیک و گروه کراولینتای رومانی استفاده شده است. اثری با نگاه پژوهشی با همراهی اشعار معنوی که ترکیبی از موسیقی کلاسیک غربی و ایرانی است. این سمفونی شامل ۱۸ بخش با نام های مقدمه، حرکت کاروان به سوی کربلا، تاسوعا، شب عاشورا، روز عاشورا و عصر عاشورا با تک خوانی اسحاق انور که از سویی وابسته به موسیقی سنتی و ردیف دستگاهی ایران است و از منظری به موسیقی کلاسیک غربی نزدیک می شود، از بخش های قابل توجه در آلبوم «خسوف» است.

عطش و تش

آلبوم موسیقی «عطش و آتش» از آثار معروف و زیبای صادق آهنگران خواننده موسیقی انقلابی است. این آلبوم موسیقی عاشورایی محرم سال ۱۳۷۴ با آهنگسازی سید محمد میرزمانی و صدای صادق آهنگران از سوی حوزه هنری منتشر شده است. آهنگران از هنرمندان فعال این موسیقی انقلابی و مذهبی است و آثار متنوع و بسیاری در این زمینه منتشر کرده است. خوشخواهی آب، منثوی نی نامه، سهم قاسم، مهر نماز فلک، یک دشت کشته یا نعره زند یا بگریید قطعات این آلبوم است به سروده ابوالقاسم حسینیجانی، قیصر امین پور، حسینیعلی بای، محمدعلی ریاضی یزدی و محمدبن محمد شفیع داوودی شیرازی و نوازندگان چون سید محمد هنجانی، ناصر رحیمی، کامران علی آقا، سعید اوتوم، مسعود غریب نواز، امیرفرشید رحیمیان، مسعود حبیبی، علی رحیمیان، ارسلان کامکار، رضا عالمی، ابراهیم لطفی، سیاوش ظهیرالدینی، عمار ضاکونی، کریم قربانی، علیرضا خورشید فروسید محمد میرزمانی باین کار همکاری داشته اند.

